KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA TA’LIM JARAYONINI TASHKIL ETISH

Shomaxmudova Farangizxon Yorqinjon qizi

Annotatsiya: Maqolada kompetensiyaviy yondashuvning mazmun-mohiyati, ta’lim jarayonini tashkil etishdagi didaktik imkoniyatlari hamda o‘quvchilarda tayanch va fanga oid kompetensiyalarni shakllantirish shartlari tahlil qilinadi. Ta’lim maqsadlarini amaliy natijalar bilan bog‘lash, faol metodlardan foydalanish, baholash mezonlarini aniqlashtirish va refleksiyani yo‘lga qo‘yish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.[1]

Kalit so‘zlar: kompetensiya, kompetentlik, kompetensiyaviy yondashuv, ta’lim jarayoni, faol metodlar, amaliy topshiriq, baholash, refleksiya.[2]

Abstract. The article examines the essence of the competency-based approach, its didactic potential for organizing the learning process, and the conditions for developing key and subject-specific competencies. Recommendations are provided on aligning learning objectives with practical outcomes, applying active methods, clarifying assessment criteria, and supporting reflection.

Keywords: competence, competency-based approach, learning process, active methods, practical task, assessment, reflection.

Kirish

Zamonaviy ta’lim oldida turgan muhim vazifalardan biri — o‘rganuvchining faqat nazariy ma’lumotlarni eslab qolishini emas, balki egallagan bilimlarini turli hayotiy va o‘quv vaziyatlarida qo‘llay olishini ta’minlashdir. Axborot hajmi tez kengayayotgan sharoitda tayyor ma’lumotni takrorlashning o‘zi yetarli bo‘lmay, uni izlash, tahlil qilish, baholash, muammoni hal etish va o‘z fikrini asoslab berish ko‘nikmalari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli ta’lim jarayonini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish dolzarb pedagogik masala hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni ta’lim sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy huquqiy hujjatlardan biridir. Unda ta’lim tizimining umumiy tamoyillari va ta’lim oluvchilarning rivojlanishi uchun zarur tashkiliy-huquqiy asoslar belgilangan.[1] Kompetensiyaviy yondashuvni amaliyotga tatbiq etish mazkur huquqiy asoslarni ta’lim mazmuni, metodlari va natijalarini takomillashtirish bilan uyg‘unlashtirishni talab qiladi.

[1] Karimov B. A., Yuldashev A. Kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim jarayonini tashkil etish: nazariya va amaliyot. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. — B. 12–15.

[2] Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования // Народное образование. — 2003. — № 2. — С. 58–64.

Kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslari

Kompetensiyaviy yondashuv — ta’lim natijalarini o‘rganuvchining bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llashga tayyorligi va qobiliyati bilan bog‘lab belgilaydigan yondashuvdir. Bunda bilim muhimligicha qoladi, biroq u yakuniy maqsad emas, balki vazifalarni hal qilish, qaror qabul qilish va mustaqil faoliyat yuritish uchun vosita sifatida qaraladi.[3]

Ilmiy adabiyotlarda “kompetensiya” va “kompetentlik” tushunchalari o‘zaro yaqin, ammo farqli ma’nolarda ishlatiladi. A. V. Xutorskoy kompetensiyani muayyan faoliyat doirasida zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va faoliyat usullari majmui bilan, kompetentlikni esa shaxsning shu kompetensiyaga egaligi va uni amalda namoyon etishi bilan izohlaydi.[2] Demak, kompetensiya kutilayotgan talabni ifodalasa, kompetentlik ushbu talabning shaxs faoliyatida qay darajada ro‘yobga chiqayotganini ko‘rsatadi.

Kompetensiyaviy yondashuv ta’lim maqsadlarini aniq ifodalash, mazmunni amaliy vazifalar bilan bog‘lash, o‘rganuvchining faolligini kuchaytirish va natijani ko‘p tomonlama baholashni nazarda tutadi. OECDning DeSeCo loyihasida ham murakkab talablarni bajarish uchun bilim va ko‘nikmalarni safarbar etish, turli odamlar bilan hamkorlik qilish hamda mustaqil harakat qilish kabi jihatlar asosiy kompetensiyalar bilan bog‘langan.[3] Bu qarashlar kompetensiyani alohida ko‘nikma emas, balki bilim, munosabat, qadriyat va faoliyat usullarining uyg‘unligi sifatida ko‘rishga yordam beradi.

Ta’lim jarayonini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish tamoyillari

Birinchi tamoyil — maqsad va natijalarning aniqligi. Mashg‘ulot maqsadi faqat “mavzuni tushuntirish” tarzida emas, balki o‘rganuvchi dars yakunida nima qila olishi orqali ifodalanishi lozim. Masalan, “matn mazmunini bilish” maqsadini “matndagi asosiy fikrni aniqlash, dalillarni ajratish va xulosani asoslash” kabi kuzatiladigan natijalarga aylantirish mumkin.

Ikkinchi tamoyil — faoliyatga yo‘naltirilganlik. O‘rganuvchi yangi bilimni tayyor holda qabul qiluvchi emas, balki savol beruvchi, izlovchi, taqqoslovchi, tajriba o‘tkazuvchi va xulosa chiqaruvchi faol ishtirokchi bo‘lishi kerak. Muammoli vaziyat, loyiha, munozara, keys-stadi, kichik guruhlarda ishlash va amaliy topshiriqlar bilimni faol qo‘llashga imkon beradi.

Uchinchi tamoyil — ta’limning hayot bilan bog‘liqligi. Topshiriqlar o‘rganuvchiga tanish yoki kelajakda duch kelishi mumkin bo‘lgan vaziyatlarga tayanishi kerak. Masalan, ma’lumotlar jadvalini tahlil qilish, xarajatlarni hisoblash, manbalarni solishtirish, jamoaviy qaror ishlab chiqish yoki muammoni dalillar asosida hal qilish turli fanlarda qo‘llanishi mumkin.

To‘rtinchi tamoyil — individuallashtirish va hamkorlik. O‘rganuvchilarning tayyorgarligi, qiziqishi va o‘rganish sur’ati bir xil bo‘lmagani uchun topshiriqlar murakkablik darajasi bo‘yicha farqlanishi mumkin. Shu bilan birga, juftlik va guruhdagi ishlar tinglash, fikrni tushuntirish, mas’uliyatni bo‘lishish va umumiy natijaga erishish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

[3] OECD. The Definition and Selection of Key Competencies: Executive Summary. — Paris: OECD, 2005.

Beshinchi tamoyil — uzluksiz teskari aloqa va refleksiya. O‘rganuvchi faqat natija uchun baho olmasdan, nimani yaxshi bajargani, qaysi jihatni yaxshilashi va keyingi safar qanday yo‘l tutishini ham tushunishi lozim. Refleksiya o‘z o‘qishini boshqarish, xatolardan xulosa chiqarish va maqsadni qayta belgilashga yordam beradi.

O‘qituvchi faoliyati va ta’lim metodlari

Kompetensiyaviy yondashuvda o‘qituvchining vazifasi faqat ma’lumot yetkazish bilan cheklanmaydi. U ta’lim maqsadini belgilaydi, mazmunni tanlaydi, o‘quv vaziyatlarini loyihalaydi, resurslar bilan ta’minlaydi va o‘rganuvchining rivojlanishini kuzatadi. O‘qituvchi yo‘naltiruvchi hamda maslahatchi sifatida o‘quvchilarga mustaqil izlanish va asoslangan qaror qabul qilish uchun sharoit yaratadi.

Metod tanlashda dars maqsadi, o‘quv materiali, yosh xususiyatlari, vaqt va mavjud resurslar hisobga olinishi kerak. Muammoli ta’lim tahliliy fikrlashni; loyiha metodi rejalashtirish, hamkorlik va mahsulot yaratishni; munozara dalillash va muloqotni; keys-topshiriqlar esa real vaziyatni baholash va qaror qabul qilishni rivojlantiradi. Raqamli vositalardan foydalanish ham maqsadga muvofiq bo‘lishi, shunchaki texnologiya ishlatish bilan cheklanmasligi lozim.

Masalan, ekologiya mavzusida o‘quvchilarga mahalliy hududdagi chiqindilar muammosi bo‘yicha ma’lumot to‘plash, sabablarni aniqlash, bir nechta yechimni taqqoslash va qisqa taklif tayyorlash topshirilishi mumkin. Bu jarayonda ular fan bo‘yicha bilimlarni qo‘llash bilan birga axborot izlash, tanqidiy fikrlash, muloqot, hamkorlik va mas’uliyat ko‘nikmalarini ham namoyon etadi.

Kompetensiyalarni baholash

Kompetensiyaviy yondashuvga mos baholash faqat faktlarni eslab qolish darajasini emas, bilimni vaziyatda qo‘llash sifatini ham aniqlashi lozim. Shu sababli testlar bilan bir qatorda amaliy ishlar, loyiha mahsulotlari, og‘zaki taqdimot, kuzatuv, portfolio, o‘zini o‘zi va o‘zaro baholash vositalaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Baholash mezonlari oldindan tushunarli tarzda berilishi kerak. Masalan, loyiha ishi quyidagi mezonlar asosida baholanishi mumkin: muammoni to‘g‘ri belgilash, ma’lumotlarning ishonchliligi, yechimning asoslanganligi, hamkorlik, natijani taqdim etish va refleksiya. Mezonlarning aniqligi baholashni shaffof qiladi va o‘rganuvchiga o‘z faoliyatini yaxshilash yo‘lini ko‘rsatadi.

Kompetensiyani birgina topshiriq yoki test bilan to‘liq aniqlash qiyin. Shu bois turli vaziyatlarda to‘plangan dalillar, jarayon davomida kuzatilgan faoliyat va yakuniy mahsulot birgalikda tahlil qilinishi zarur. Baholashning asosiy vazifasi o‘rganuvchilarni saralash bilangina cheklanmay, ularning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashdan iborat bo‘lishi kerak.

Amaliyotdagi muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari

Kompetensiyaviy yondashuvni joriy etishda bir qator qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin: o‘quv maqsadlarining umumiy ifodalanishi, amaliy topshiriqlarni ishlab chiqishga vaqt yetishmasligi, baholash mezonlarining noaniqligi, o‘quv resurslarining cheklanganligi va o‘qituvchilarning yangi metodlarni qo‘llash tajribasi turlicha bo‘lishi. Ba’zan kompetensiyaviy yondashuv faqat guruhli ish yoki loyiha o‘tkazish

bilan tenglashtiriladi. Aslida metodning o‘zi emas, uning aniq ta’lim natijasiga xizmat qilishi muhim.

Ushbu muammolarni kamaytirish uchun, avvalo, har bir mavzu bo‘yicha kuzatiladigan natijalar va ularga mos topshiriqlar xaritasi tuzilishi lozim. O‘qituvchilar o‘rtasida amaliy tajriba almashish, birgalikda topshiriqlar ishlab chiqish, baholash rubrikalaridan foydalanish va darsdan keyingi refleksiyani yo‘lga qo‘yish samarali bo‘lishi mumkin. Shuningdek, topshiriqlarni mahalliy hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lash ta’lim mazmunining o‘rganuvchi uchun ahamiyatini oshiradi.

Kompetensiyaviy yondashuvning natijadorligi bir martalik yangilik bilan emas, maqsad, mazmun, metod, baholash va teskari aloqaning o‘zaro muvofiqligi bilan belgilanadi. Ta’lim jarayonining barcha bosqichlarida o‘rganuvchining mustaqil faoliyati va bilimlarni ko‘chira olish qobiliyatiga e’tibor berish zarur.

Xulosa

Kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim jarayonini tashkil etish bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lash, o‘rganuvchilarning mustaqilligi va mas’uliyatini rivojlantirish hamda ta’lim natijalarini aniq mezonlar asosida baholashga xizmat qiladi. Mazkur yondashuvni samarali tatbiq etish uchun ta’lim maqsadlari kuzatiladigan natijalar shaklida belgilanishi, faol va muammoli metodlar maqsadga muvofiq tanlanishi, hayotiy topshiriqlar bilan ishlash imkoniyati yaratilishi hamda muntazam teskari aloqa ta’minlanishi lozim.

Shunday qilib, kompetensiyaviy yondashuv ta’limni faqat ma’lumot uzatish jarayoni sifatida emas, balki bilim, ko‘nikma, munosabat va faoliyat tajribasi birlashadigan rivojlantiruvchi muhit sifatida tashkil etishga yordam beradi. Uning amaliy samarasi o‘rganuvchining egallagan bilimlarini yangi vaziyatlarda ongli, mustaqil va mas’uliyat bilan qo‘llay olishida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. https://lex.uz/acts/-5013007.

2. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты // Эйдос. 2002. № 1.

3. Khutorskiy A. V. Educational Competence in Didactics and Methods of Person-Oriented Training // Pedagogy of Higher and Secondary Education. 2004. Vol. 8. P. 104–112.

4. OECD. The Definition and Selection of Key Competencies: Executive Summary. Paris: OECD, 2005.

5. Rychen D. S., Salganik L. H. (eds.). Key Competencies for a Successful Life and a Well-Functioning Society. Göttingen: Hogrefe & Huber, 2003.